

volgen, met name de groep zionisten die zich in Enschede en Twekkelo vestigde. De schrijver heeft hiertoe archiefonderzoek verricht en overlevenden via enquête en interview benaderd.

Het resultaat is — in deze vorm — een onaanvaardbaar kritiekloos geschrift dat geen enkele poging doet het fenomeen van de *hachsjava* in breder verband te plaatsen. (Daarvoor kan men inmiddels terecht bij het proefschrift van I. Vierstraete over de emancipatie van de joden in Overijssel.) Het is louter microhistorie op de vierkante milimeter zonder kop of staart. Aardig zijn wel de kijkjes die de auteur geeft achter de schermen van het politie-optreden, de hulp van omwonende boeren en van verzetsgroepen als die van ds. Overduin, en de afwerende houding van de gevestigde, anti-zionistische joodse gemeente van Enschede. Eigenlijk betreft het hier een opgeklopt 'artikel' — zoals het ook op bladzijden 39 en 66 wordt genoemd. Want waar gaat het om: 37 bladzijden tekst inclusief illustraties en lange citaten, 25 bladzijden bijlagen en acht bladzijden noten waarvan de opmaak gebrek aan professionaliteit verraadt. (Wie durft er vandaag de dag nog een noot op te nemen als 'De brief bevindt zich in het Rijksarchief te Den Haag'?) De fotokatem (75-88) vormt het scharnier met een integrale vertaling van 'a forgotten story', waarin zelfs de tekstillustraties worden herhaald. Zo zijn twee brochures samengebonden, slordig van opmaak en zonder index.

A. H. Huussen jr.

P. I. M. de Haan, *Van volgzaam elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de katholieke actie in Nederland (1934-1966)* (Dissertatie Katholieke theologische universiteit Utrecht 1994, Scripta van het Katholiek documentatiecentrum en Katholiek studiecentrum II; Nijmegen: KDC/KSC, 1994, 351 blz., ISBN 90 70504 45 6).

Peter de Haan werkte van 1989 tot 1993 als aio bij de Katholieke Universiteit te Utrecht aan een promotieonderzoek naar de katholieke actie. Het idee om onderzoek te doen naar de katholieke actie ontstond in 1988 omdat studies van (kerk)historici en (kerk)sociologen over het Nederlands katholicisme in de twintigste eeuw wel melding maken van de katholieke actie, maar deze beweging niet goed weten te plaatsen in de ontwikkelingsgang van de katholieke geloofsbeweging in Nederland.

Deze studies bevatten voor De Haan wel aanwijzingen dat onderzoek naar de katholieke actie vooral belangrijk was vanwege de specifieke inhoudelijke betekenis van de beweging. De katholieke actie moest de band tussen hiërarchie en leken binnen de kerk vernieuwen en versterken. In de Nederlandse situatie was de katholieke actie belangrijk vanwege haar rol in de vijftiger jaren bij de 'tweede emancipatie' van de katholieken. Was de eerste emancipatie de maatschappelijke- en culturele emancipatie van katholieken in de Nederlandse samenleving; de tweede emancipatie betrof de positie van de leek binnen de kerkgemeenschap.

Aangezien nog nooit onderzoek naar de katholieke actie in Nederland was gedaan, stond De Haan vanaf het begin een omvangrijke archiefstudie voor ogen. Dit bepaalt de aard van zijn onderzoeksverslag: hij geeft per bisdom en periode een gedetailleerd verslag van de parochies en briefwisselingen tussen betrokken personen. Een gevolg van deze opzet is dat dit onderzoeksverslag geen lopend verhaal vormt; dat veel namen genoemd worden van personen die verder geen belangrijke rol spelen en geen onderscheid wordt gemaakt tussen belangrijke en minder belangrijke archiefstukken of gebeurtenissen.

De katholieke actie is ontstaan naar idee van paus Pius XI, die haar aankondigde in zijn eerste encycliek 'Urbi Arcano Dei' uit 1922. In zijn ogen bedreigde de moderne samenleving de door

de rooms-katholieke kerk uitgedragen maatschappijordening. Met name socialisme en communisme bedreigden de gelovigen. In zijn encycliek propageerde Pius XI het idee van de kerk als mystiek lichaam van Christus. Dit gaf aan geestelijken en leken elk hun eigen functie en plaats in kerk en samenleving om zo de maatschappijveranderingen te verwerken.

De katholieke actie moest leken meer bij de kerk betrekken. Belangrijk aspect van de katholieke actie was de door Rome opgelegde organisatiestructuur, die bepaalde dat er één nationale organisatie moest zijn, één hoofdbestuur van leken en clerici met gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de opzet van de scholingsprogramma's en de kerngroepen voor herkerstening onder gelovigen.

Vrij snel na verschijning van deze encycliek werden in omliggende landen nationale afdelingen van de katholieke actie opgezet, maar de Nederlandse bisschoppen traineerden invoering van een Nederlandse afdeling. Zij maakten bezwaar tegen één nationale leiding en wilden de katholieke actie per bisdom organiseren, onder gezag van de bisschop. Hun argument luidde dat de Nederlandse bisdommen onderling te veel verschilden voor een doelmatige nationale leiding en één nationaal programma. Een tweede argument van het episcopaat om invoering van een Nederlandse katholieke actie te blokkeren was het bestaan van katholieke beroepsverenigingen. Deze verdedigden niet alleen de arbeidersbelangen zoals in andere Westeuropese landen, maar zorgden ook voor de godsdienstige vorming van hun leden. Op aandrang van Rome werd in 1934 toch een Nederlandse katholieke actie opgericht, maar verdeeld onder de bisdommen.

Voorde oorlog bestond de katholieke actie vooral in naam; in de tweede wereldoorlog diende ze als 'niet-politieke' organisatie als schuilplaats voor verboden katholieke organisaties. Na 1945 kwamen initiatieven van actieve leken, waaronder F. Tellegen, en progressieve clerici om de Nederlandse katholieke actie te maken tot een werkelijk samenwerkingsorgaan van episcopaat en laïcaat om de kerkgemeenschap te verdiepen. Tellegen was tot 1957 voorzitter van de landelijke leiding.

De veranderde houding van de gelovigen tegenover de verzorgingsmaatschappij veranderde ook de behoefte inzake de bemoeienis in hun persoonlijk leven door clerici. In de landelijke leiding ontstond een groep die de katholieke actie van doorgeefluik van levensopvattingen van het episcopaat naar de gelovigen wilde omvormen tot overlegorgaan tussen clerici en laïcaat gebaseerd op gelijkwaardigheid. In 1957 kreeg ze de macht in de landelijke leiding toen L. Baas het voorzitterschap overnam.

Voor De Haan is 1958 de belangrijkste cesuur in het bestaan van de Nederlandse katholieke actie, omdat dan werkelijk een samenwerkingsverband ontstaat zonder hiërarchische gehoorzaamheid. Maar terwijl het episcopaat zich door Baas c.s. in zijn gezag bedreigd voelde, zagen veel progressieve leken de katholieke actie daarentegen als instelling die altijd de opvattingen van de kerkleiding had uitgedragen en beschouwden haar niet als instrument voor democratisering van de kerk. Omdat de katholieke actie niet gesteund werd, kon de kerkleiding in 1966 de katholieke actie officieel opheffen.

De Haan begint zijn studie met een verantwoording waarin hij motieven en aard van zijn onderzoek verklaart. Hij refereert bovendien aan een symposium in 1989 van het 'Thijmgenootschap'. De Haan herhaalt de aanbeveling van W. Goddijn om na te gaan of de katholieke kerk in Nederland bij haar pogingen een evenwicht te creëren tussen het streven naar openheid en het vasthouden van de eigen katholieke identiteit, geen behoefte heeft aan een: '...eigen landelijke beweging, zoals die vroeger onder de naam 'katholieke actie' had bestaan' (7). In zijn slotbeschouwing komt De Haan terug op dit voorstel ter heroprichting van de katholieke actie. Zijn antwoord luidt dat een nieuwe vorm van overlegorgaan tussen geestelijken en gelovigen overbodig is, omdat een open en kritische dialoog tussen beide groepen al bestaat in organisaties als 'acht mei beweging' en 'contact rooms katholieken'.

Deze conclusie komt onverwacht. Het onderzoek van De Haan eindigt in 1966 en de 'acht mei beweging' of 'contact rooms katholieken' zijn noch genoemd noch besproken. Geen informatie wordt gegeven over doelstellingen, activiteiten en achterban van beide bewegingen, evenmin als overeenkomsten en verschillen met de katholieke actie.

Uit dit negatieve antwoord op de vraag of binnen de huidige katholieke kerk plaats is vooreen organisatie als de katholieke actie, blijkt wat De Haan beschouwt als oorzaak van het falen van de katholieke actie als forum voor progressieve katholieken; namelijk het feit dat deze organisatievorm in Nederland niet gelijk liep met de mentale instelling van geestelijken en gelovigen. De Nederlandse katholieke actie bleek de verkeerde instelling in de verkeerde tijd.

Maar zijn hoofdstukken over de katholieke actie in de periode 1958-1966 maken dit niet duidelijk. Het ontbreken van een strakke lijn in het betoog, mede het gevolg van de opzet van archiefstudie per bisdom, geeft de indruk van een verbrokkeld verhaal, dat ook in de slotbeschouwing door De Haan niet tot een synthese wordt gebracht.

Evenmin weet De Haan van prominente figuren personages te maken. Zij blijven archiefstukken. Niet alleen zou een levendiger beschrijving van deze mensen het boek beter leesbaar maken, ook zou meer inzicht worden verkregen in de overtuigingen van de leden van de katholieke actie en kerkleiding.

De fixatie van De Haan op het archiefonderzoek zorgt ervoor dat een tijdsbeeld van de onderzochte periode ontbreekt. Hierdoor blijft onduidelijk vanuit welke geloofsbeleving Pius XI de katholieke actie aankondigde. Uit kardinaal De Jongs *Handboek van de kerkgeschiedenis* blijkt dat deze voortkwam uit zorgen van een elite onder de theologen in Rome over de maatschappijveranderingen. Dit verklaart het oorspronkelijk karakter van de katholieke actie: een keurgroep van leken, die de 'gewone' gelovigen voor de moederkerk moest behouden.

Hetzelfde handboek schrijft over de jaren vijftig dat gelovigen zich in hun religieus bewustzijn als volgt ontwikkelden: 'Vele christenen zijn, langzaam en meestal onbewust, overgegaan van een statische, objectiverende denktrant naar een meer concrete, 'levende' benadering van geloofs- en gezagsvragen,...'. De katholieke actie als getrapt overlegorgaan voldeed niet aan deze behoefte onder het laïcaat.

Deze dissertatie prikkelt de belangstelling voor de naoorlogse verhouding tussen kerkleiding en gelovigen. Met zijn uitputtende archiefonderzoek heeft De Haan de bronnen bekend gemaakt voor verder onderzoek.

L. Dessens

F. Boersma, met medewerking van F. G. Meyer, ed., *In stug verzet 1940-45. Herinneringen van grafici (Grafisch Nederland, Kerstnummer (1994); Amstelveen: Koninklijk Verbond van grafische ondernemingen, 1994, 132 blz., f83,74, ISBN 90 70896 09 5).*

Het kerstnummer van *Grafisch Nederland* heeft het 'grafisch verzet' tijdens de bezettingsjaren tot onderwerp. De samenstellers geven een beeld van verschillende bedrijven en personen die met grafische middelen in verzet tegen de Duitse overheersing kwamen en van de omstandigheden waaronder de grafici hun illegale werk moesten verrichten.

De flap aan de voorkant van het fraai vormgegeven boek bevat de erelijst met namen van de gevallen grafici. In zijn inleiding 'De strijders met het papieren zwaard en het moordend zetpotlood' (11 -43) vertelt J. Hemels over een aantal aspecten van illegaal drukwerk en plaatst het in een historische context. F. Boersma laat achtereenvolgens in zijn stuk 'In stug verzet 1940-